

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертаційне дослідження **ПОМАЗАН Дмитра Юрійовича**
«ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ЕЗОТЕРИЧНИХ ТАЄМНИХ
ТОВАРИСТВ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ У ДРУГІЙ
ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.», представлене на здобуття наукового ступеня доктора
філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки
за спеціальністю 032 – Історія та археологія

Актуальність теми дисертації. Дослідження особливостей діяльності езотеричних таємних товариств на території Західної Європи у ХІХ столітті є оригінальною спробою автора внести свою лепту у висвітлення специфіки езотеричного руху, як комплексного історичного феномену, що був досить поширеним явищем на теренах Європи і відображав складне сплетіння релігійних, філософських та культурних тенденцій даного періоду. Відтак, заявлена у ході дослідження проблематика є вкрай актуальною та цікавою саме для історичної науки не лише у контексті можливого доповнення до загальної наукової картини світу, але й для коректного трактування сучасних альтернативних форм релігії, зокрема окультизм. Зазначена багатогранність означеної проблематики, її аналітична спроможність робить дане дисертаційне дослідження вкрай актуальним для подальшого наукового дискурсу, а отримані у ході дослідження результати представляють цінний внесок автора в історію релігії, культури та філософії ХІХ століття загалом.

Ступінь обґрунтованості і достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій дисертаційного дослідження. Аналіз дисертаційної роботи Помазан Дмитра Юрійовича дає підстави стверджувати, що її автор послідовно та переконливо розкрив особливості діяльності езотеричних таємних товариств на території Західної Європи у другій половині ХІХ століття. Зокрема, дисертант детально розглядає важливі аспекти діяльності цих організацій, включаючи їхні цілі та завдання, структуру та членство, релігійні та філософські погляди, вплив на суспільство та культуру, а також їхній внесок у розвиток духовності та мистецтва ХІХ століття. Автором також виокремлюється основні ключові аспекти діяльності езотеричних таємних товариств, включаючи їхню секретність, релігійне коріння, вплив на сучасні духовні рухи, інтелектуальний внесок та взаємодію з іншими культурними рухами ХІХ століття.

Ретельність автора у підході до формування джерельної бази дослідження, витончена коректність у тлумаченні обраних для наукової розвідки джерел, якісне методологічне обґрунтування та використання відповідних методів дослідження засвідчують про належний науковий рівень, дослідницьку кваліфікацію та професійну компетентність автора, а також слугує вагомим аргументом та підставою щодо висновку про достатню обґрунтованість та достовірність представлених у дисертації наукових положень та висновків. Здобувач врахував різні методологічні засади і

підійшов до розкриття обраної теми із комплексного погляду, аналізуючи її з історичної, релігійної, філософської та культурологічної точок зору.

Достовірність основних положень та висновків проведеного дисертаційного дослідження Помазан Д. Ю. підтверджує досить широка апробація результатів роботи у 13-ти наукових працях, з яких: 1 стаття – у закордонних періодичних виданнях, 5 статей – у фахових наукових виданнях, зареєстрованих МОН України, 7 тез і матеріалів конференцій, з яких 1 – у зарубіжних виданнях. Аналіз статей та матеріалів конференцій засвідчив, що здобувач здійснив детальний аналіз особливостей діяльності езотеричних таємних товариств на території Західної Європи у другій половині XIX ст.

Оцінка змісту та завершеності дисертації. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, дванадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури. Обсяг дисертації складає 179 сторінок, з яких 168 – є основним текстом. Текст рукопису оформлено відповідно до встановлених вимог.

У вступі автор обґрунтував свій вибір теми дисертації та підкреслив її актуальність. Чітко сформулював мету та основні завдання дослідження, а також визначив об'єкт і предмет дослідження (с.19–20). Автор ретельно обґрунтував обрані хронологічні рамки та територіальні межі дослідження (с.20), а також надав обґрунтування наукової новизни, теоретичної значущості та практичного значення результатів своєї роботи (с.21–22).

Методологічна основа дослідження ґрунтується на основних принципах наукової роботи, які включають такі основні принципи, як принцип історизму, наукової об'єктивності, всебічності та системності (с.44–45). Зокрема, згідно принципу історизму дослідження проводилося в історичному контексті, з урахуванням хронологічних та культурних аспектів того періоду. Це дозволило автору зрозуміти розвиток та трансформацію езотеричних організацій у XIX столітті на фоні суспільних та інтелектуальних змін. Відповідно, застосування принципу наукової об'єктивності дозволило автору дійти до об'єктивних висновків та уникати впливу особистих поглядів та переконань. Принцип усебічності, що передбачає аналіз усіх можливих аспектів досліджуваної теми дозволив здобувачу підійти до розгляду діяльності езотеричних організацій із різних аспектів, включаючи їхню ідеологію, структуру, взаємодію тощо. Використання принципу системності, що підкреслює необхідність розглядати діяльність езотеричних організацій у комплексі та з урахуванням взаємозв'язків між різними аспектами, дозволило автору побудувати цілісне уявлення про досліджуваний об'єкт. Загалом, для досягнення поставлених цілей дослідження автором були використані різні методи, включаючи загальнонаукові, спеціально-історичні та міждисциплінарні, що у свою чергу, сприяло більш глибокому та різноманітному розумінню предмета дослідження.

Заслуговує на увагу глибокий науковий підхід автора щодо обробки змісту *першого розділу* під назвою «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження». У цьому розділі здобувач досить докладно і систематично представив загальний стан та основні тенденції наукового дослідження заявленої проблеми, вказав на існуючу джерельну базу (с.24;

с.35), на якій базується дослідження, і визначив його методологічні засади (с.44). Зокрема, для систематизації джерельної бази дослідження автором було проведено належну роботу з архівами діяльності езотеричних організацій та опрацювання авторських праць відомих лідерів окултних товариств. Представлена у дисертації джерельна база була поділена на три основні групи. Так, перша група включала в себе збірники документів, які містять матеріали як з таємних товариств, так і окремих діячів езотеричного руху (с.24). Більшість цих документів є ініціативними або ритуальними, і вони відіграють значущу роль в житті езотеричної організації. Незважаючи на секретний характер багатьох документів, значна частина їх доступна для дослідників, що дає можливість розглядати внутрішні процеси та організаційну структуру цих товариств. Окрім того, ця група включає листування між ключовими діячами езотеричних організацій, що є важливим джерелом інформації про міжособистісні відносини та комунікації в цьому середовищі. Друга група джерел включала роботи лідерів езотеричного руху (с. 26). Ці роботи дозволяють розкрити ідеологічні та релігійні засади, навколо яких об'єднувалися члени товариств. Зазвичай ці роботи мають містичний характер і не відображають реальний світ, але вони є ключовими для розуміння інтелектуальних основ езотеричного руху. Вони допомагають встановити, які ідеї та концепції лежали в основі діяльності окултних товариств, і як вони сприймали світ і людину. Третя група представлених у роботі джерел складається з журналів езотеричного змісту (с.31). Ці журнали публікували статті на різні теми езотерики і стали важливим засобом поширення ідей та доктрин езотеричних систем. Особливо важливим є те, що в них відбувалися дискусії між представниками різних містичних напрямів, що дозволяє отримати більш комплексний погляд на специфіку езотеричних систем та їхніх внутрішніх розбіжностей. Загалом, усі представлені у роботі джерела сприяли розгляду езотеричних товариств із різних сторін, розкриваючи їхню структуру, ідеологію, комунікації, внутрішні відносини тощо.

Другий розділ дисертаційної роботи «Передумови активізації та діяльності езотеричних таємних товариств на території Західної Європи у другій половині XIX ст.» складається з трьох параграфів, кожен з яких спрямований на вивчення певних факторів впливу на езотеричний рух у другій половині XIX ст. Так, у першому параграфі розглядаються релігійні чинники, які мали вплив на активізацію діяльності окултних товариств. Особлива увага приділяється автором саме релігійній кризі, яка виникла і мала місце на території Англії та Франції після епохи Просвітництва. Ця криза створила певний вакуум в сфері духовного життя і сприяла зростанню інтересу до альтернативних форм релігійності (с.57–58; с.61). Кризові тенденції, що виникли після руйнації релігійної парадигми цінностей, справді відіграли важливу роль у популяризації езотеричних таємних товариств як альтернативи традиційним формам релігії в XIX столітті. Це було особливо помітно на території Британії, де Англіканська церква втратила свій колишній авторитет і вплив серед значної кількості населення. Релігійні інституції переживали кризу, і багато людей шукали нові духовні шляхи. У цьому контексті тенденції, які були внесені "Окултним

відродженням" з Франції, здобули значну підтримку серед тих, хто був розчарований традиційною релігією. Езотеричні організації пропонували альтернативний світогляд та духовний досвід, що відповідали потребам і бажанням багатьох людей.

У другому параграфі аналізується вплив наукових тенденцій на становлення і розвиток езотеричного руху. Досліджується роль вчених Західної Європи у поширенні ідей езотеричної філософії та практик. Важливою є рефлексія про те, як науковий прогрес вплинув на сприйняття духовності та містики в суспільстві. Багато окултних доктрин містили ідеї про прогрес, розвиток та еволюцію, які були дуже популярні в XIX столітті. Це відповідало загальній тенденції до віри в науковий та інтелектуальний прогрес, і тому багато науковців були відкриті до таких ідеологій, які пропагувалися езотеричними організаціями. Проте значна кількість науковців та інтелектуалів намагалися розібратися в природі містичних явищ і досліджувати їх з наукового погляду. Вони вважали, що науковий метод може допомогти розкрити та пояснити такі явища (с.62). Це призвело до певного перетину між науковими дослідниками та адептами езотеричних організацій.

У третьому параграфі автор приділяє належну увагу, існуючим на даний час, світоглядним чинникам, наявність яких не могли не вплинути на діяльність різноманітних окултних товариств. Зокрема, автор зосереджує свою увагу на таких світоглядних чинниках, як вплив існуючих літературних тенденцій, розквіт політичних ідеологій та боротьба за правову та гендерну рівність тощо, наявність яких, як влучно зауважує автор, сприяло збільшенню попиту на альтернативні форми релігії та спиралювали процес "Окултного відродження". Також автор наголошує щодо ваги їхнього впливу на процес формування езотеричних організацій та їхніх ідеологій. Здобувачем було встановлено, що представники соціалістів, феміністів та митців, і в основному, прихильники декадансу, активно приєднувались до езотеричних організацій (с.84-85). Їхні ідеологічні моделі засновувалися на протестній позиції, і саме тому езотеричні товариства сприймалися ними як альтернативна та передова форма духовності, яка задовольняла їхні потреби у сакральному вираженні.

У *третьому розділі* дослідження, який має назву «Специфіка діяльності езотеричних таємних товариств у Франції» автором розглядається історія формування та діяльності ключових окултних товариств, які були представлені на території Франції у другій половині XIX ст. В цьому розділі автором проставляється спеціальний акцент щодо унікальних характеристик цих організацій. Зокрема, досліджується процес інституалізації езотеричних товариств та особливості їхніх світоглядних та сакральних доктрин, на основі яких вони сформувалися та мали можливість динамічно розвиватися. Важливим елементом такого вибіркового аналізу є визначення здобувачем провідної ролі видатних лідерів окултного руху щодо створення та розвитку різноманітних езотеричних інститутів. Так, серед найбільш впливовіших діячів періоду "Окултного відродження" в Франції автором виділяються імена (Еліфаса) Леві, Папюса, Станіслава де Гуайта та інших (с.99; с.105). Загалом здійснений порівняльний аналіз різних езотеричних товариств

дозволив не лише розкрити їхні особливості, але й виявити концептуальні відмінності у їхніх стратегіях та методах діяльності.

Четвертий розділ дисертації присвячений розгляду історії створення та функціонування ключових окультних об'єднань на території Великої Британії під час періоду, відомого в історичних колах, як "Окультне Відродження". У розділі детально розглядається формування окультних організацій та їхні особливості. Особлива увага автором приділяється двом езотеричним товариствам – Англійському товариству Розенкрейцерів та Ордену "Золота Зоря", які вважалися найвпливовішими містичними організаціями у другій половині XIX століття (с.99; с.106). Їх вплив був обумовлений не лише великою кількістю послідовників, але і численними та впливовими представниками із соціальної еліти, участь яких сприяла підвищенню авторитетності цих об'єднань. Власне, основна мета даного розділу і склала такий, можливо занадто деталізований, розгляд діяльності цих товариств з акцентом на їх надмірну унікальність. Загалом, четвертий розділ спрямований на більш глибоке розуміння становлення та діяльності окультних товариств у Великій Британії під час Окультного Відродження, включаючи їхню роль у суспільстві та вивчення особливостей їхньої духовної і ініціаційної сфери.

Новизна отриманих результатів. Наукова новизна дисертаційного дослідження Помазан Д. Ю. насамперед полягає в тому, що заявлена тема дослідження розглядається як самостійна наукова проблема, розв'язок якої відображає специфіку функціонування езотеричних рухів XVIII ст. та їх впливу на становлення і розвиток окультних товариств на території Західної Європи у другій половині XIX століття. Зокрема, автором вдалося встановити, що езотеричні доктрини, на основі яких формувалися ієрархії таємних організацій, мали різне походження і не мали спільного коріння. Так, у ході наукової розвідки дисертантом були виявлені основні ідеологічні напрями в середині самих окультних товариств, які включали в себе єгипетську міфологію, вчення Сен-Мартена та маніфести В. Андре. Як зазначає автор, виявлена різноманітність мала значний вплив на процес підготовки та мету діяльності цих товариств, які, водночас, відрізнялися одне від одного. Крім того, як зазначає здобувач, зазначений чинник мав можливість значно впливати на процес інституалізації езотеричного руху загалом, який досяг піку своєї популярності саме у другій половині XIX століття.

Дисертантом також було встановлено спільні риси у формах реалізації окультних практик між двома, існуючими на даний час, окультними організаціями. Зокрема, Орден Мартиністів та Кабалістичний Орден Троянди і Хреста хоча і мали відмінності у своїх ідеологічних та структурних аспектах, проте, обидва – використовували подібну окультну систему для реалізації своїх доктрин. Обидві організації позиціонували себе як освітні заклади, де навчали своїх слухачів використовувати окультні практики. Також, обидва ці Ордени намагалися створити та поширювати свої навчальні установи, що нагадували академічні, але із чітко виокремленою езотеричною спрямованістю.

Практична цінність отриманих результатів. Дисертаційна робота розширює джерельну базу, зокрема з історії, історії філософії актуалізуючи нові методологічні проблеми, розв'язок яких, безперечно буде сприяти подальшому розвитку та становленню української історико-філософської науки. Запропонована автором модель систематизації езотеричних товариств, за принципом їх ініціативної моделі, може бути використана при експертній оцінці діяльності сучасних альтернативних релігійних напрямів. Також, отримані численні результати дослідження можуть бути використані у створенні різнопланових навчальних матеріалів.

Структура та оформлення дисертації. Текст дисертації Помазан Д. Ю., загалом, оформлений та викладений відповідно до існуючих нормативних вимог, зокрема Наказу МОН України №40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації (зі змінами від 12.07.2019 р.)» та за змістом відповідає п. 6 Постанови КМУ № 44 від 12.01.2022 р. «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії».

Дослідження має чітко виражений концептуальний характер та продуману логічну структуру, яка є пропорційною, відповідає критеріям взаємовиключення і неперервності. Представлена структурна особливість дисертації дозволила в основному, вирішити усі завдання, поставлені автором у відповідності до мети роботи, визначеної об'єктом та предметом дослідження. Дослідження виконане в межах визначених об'єкта та предмета та вирішує низку складних теоретичних та практичних завдань, яким до цього часу в історичній науці не було приділено належної уваги.

Академічна доброчесність. Дисертаційне дослідження Помазан Дмитра Юрійовича на тему «Особливості діяльності езотеричних таємних товариств на території Західної Європи у другій половині XIX століття» містить результати власних ідей автора. На представлені у роботі основні ідеї, які не належать здобувачу подані відповідні посилання на джерела інформації. Загалом, у представленій дисертації та наукових публікаціях, які висвітлюють основні результати дослідження дотримано принципи академічної доброчесності та вимоги чинного законодавства щодо авторського права.

Зауваження, побажання та дискусійні питання. Підкреслюючи важливі досягнення дисертанта у вивченні обраної теми, пропонується висловити кілька зауважень та рекомендацій. Зокрема:

1. Цілком доречним є питання щодо відповідності назви дослідження та її відображення, як у територіальних межах, так і основних результатах дослідження. Так у назві дисертаційної роботи вказана географічна локалізація у межах Західної Європи, однак у самій дисертації автор обмежується лише територіями Британії та Франції, хоча регіон Західної Європи у XIX столітті, як відомо, був набагато ширшим.
2. Представляючи історіографічну базу дослідження одного із етапів вивчення історії західного езотеризму, здобувач, в основному, опирається на роботи видатного релігієзнавця Мірче Еліаде, втім свідомо випускає із виду

внесок, не менш відомого на той час, клубу «Еранос», члени якого намагалися досліджувати езотеризм, як частину академічного дискурсу. І, хоча, рівень наукової об'єктивності у публікаціях більшості членів «Ераноса» доволі низький, проте їхня діяльність, без сумніву, заклала основи для подальшого вивчення історії езотеризму.

3. Розкриваючи методологічну основу дослідження недостатньо обґрунтованою залишається актуалізація автором використання саме феноменологічного підходу щодо вивчення діяльності езотеричних таємних товариств. Зокрема, феноменологія, як метод виявлення сутності за зовнішністю спостережуваних явищ, вимагає вивчення цих явищ з точки зору самого суб'єкта. У випадку із діяльністю саме езотеричних товариств – це може бути надто складним завданням, оскільки інтерпретація результатів їхньої діяльності може докорінно вирізнятися між різними дослідниками. У підсумку, це може призвести до наявності суб'єктивних оцінок і тлумачень, що зробить порівняння результатів дослідження досить складним. Окрім того, феноменологія, зазвичай, намагається розглядати явища у певній ізоляції від історичного та культурного контексту, що, також, може викликати певні труднощі при інтеграції результатів заявленого метода у даній дисертаційній роботі.

4. Викликає певні сумніви доречність щодо створення дисертантом, так званої «наукової» групи чинників, яка представлена у другому розділі дисертації. Автор робить спробу навести ряд підтверджень щодо зв'язку між діяльністю наукових товариств та езотеричним рухом, утім багато представлених фактів знаходяться поза хронологічними межами дослідження. Зокрема, здобувач приділяє значну увагу еволюційній теорії та її впливу на діяльність езотеричних товариств. Хоча еволюціонізм дійсно мав значний вплив на різні аспекти суспільства, але його аж ніяк не доречно вважати основою усієї науки.

5. Розкриваючи, у четвертому розділі дисертації, історію становлення та діяльності британських езотеричних товариств у період «окультного відродження» дисертант, на наш погляд, не виправдано детально приділяє свою увагу історичним засадам діяльності «розенкрейцерським товариствам». Справді, основні ідеї розенкрейцерів виступають важливою складовою усієї моделі західного езотеризму, але здобувач, доволі статично акцентує увагу на цьому русі, визначаючи його, як одну із найголовніших просвітницьких традицій. На наш погляд, для такого висновку, здобувачу недостатньо наявного обґрунтування.

Поряд з цим, висловлені нами зауваження та представлені до обговорення дискусійні аспекти, аж ніяк не занижують загального позитивного враження від дисертації і можуть бути розглянуті як відповідні рекомендації дисертанту щодо його майбутніх наукових розвідок.

Загальний висновок. Дисертаційна робота ПОМАЗАН Дмитра Юрійовича на тему «Особливості діяльності езотеричних таємних товариств на території Західної Європи у другій половині XIX століття» є цілісним, завершеним, самостійним науковим дослідженням, що виконане на належному науково-теоретичному рівні. Структура та обсяг дисертації відповідає поставленій меті і завданням, які повністю вирішені у процесі

дослідження. Основні положення дисертаційної роботи, які винесені на захист мають елементи наукової новизни та розкривають бачення заявленої проблематики на глобальному рівні. За новизною і важливістю наукових результатів дисертаційна робота Д. Ю. Помазана відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України. Здобувач Д. Ю. Помазан заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 03 – Гуманітарні науки, зі спеціальності 032 – Історія та археологія.

Офіційний опонент:

І.М. ГОЯН

доктор філософських наук,
професор, професор кафедри
соціальної психології
Прикарпатського
національного університету
імені Василя Стефаника
МОН України